

Arne Kvitrud

Stavangers middelaldergeografi – Betragtninger om kongens gård og odelskirke i Stavanger

Innledning

Vi kjenner omtale av kongens odelskirke (Peterskirken) omkring 1270 og i 1286, og kongens gård omtales i 1306. I 1970 skrev Halvard Bjørkvik¹ at det skulle være grunn til å regne med at de kongelige kapellene ble bygget på kongsgårder eller sentrale kongseiendommer. Knut Helle² mente i 1975 at Peterskirken var reist på "privat kongelig grunn". Om de har rett, kan en plassere tunet på kongens gård og Peterskirken ut fra en forutsetning av at de var i nærheten av hverandre?

Det har vært rimelig enighet om at Peterskirken og hospitalet var nordøst for krysset mellom Hospitalgata og Klubbgata, mens det for kongens gård har vært en diskusjon om det var Kongsgård eller ei. Men er det rett? Jeg vil drøfte ulike muligheter for hvor Peterskirken og tunet på kongens gård kan ha vært, og om de kan ha vært i det samme området.

Kombinasjoner av kongelige kapeller, kongsgårder og hospitalet

Kongelige kapeller var kirker som konger hadde opprettet, og som de hadde særlige retter til (såkalt patronatsrett). Det innebar blant annet at kongen kunne foreslå hvem som skulle være prest, og om vedkommende var kvalifisert, kunne ikke biskopen avslå forslaget.

Til kapellene ble det ansatt kongelige embetsmenn som hadde presteutdanning og som var skriveføre - kapellaner. Trolig var kapellanene skrivere av offentlige dokumenter, og kapellene eller tilhørende hus ble bruk som kongelige arkiver. Grunnen til at kongene ville ha kapellene knyttet til hospitalet, var at hospitalene og hospitalkirkene fikk mange gaver.³ Kongen slapp da å betale særlig mye lønn. I England var geistlige embeter en viktig del av lønnen.⁴ I Danmark og Sverige ble også kirkelige stillinger brukt til å lønne offentlige tjenestemenn. I 1308 ga paven de kongelige kapellene i Norge rett til å selge avlatsbrev.⁵ Til sammen var dette en svært gunstig ordning for kongen.

De kongelige kapellene med tilhørende geistlighet, dekket også kongefamiliens og deres følges behov for kirkelige tjenester når de var på reise.⁶ Når kongen var fraværende skulle de dekke behovet til hans fremste repre-

sentanter på kongsgården med familie. Prestene ved kapellene var delvis uavhengige av biskopene.

I Bergen var det to hospitaler med hver sin kirke (Katarinakirken og Allehelgenskirken).⁷ Ingen av kapellene var samlokalisert til kongsgården. Mens ett kapell – Apostelkirken, lå på kongsgården på Holmen i Bergen. Her var det ikke noe hospital. I Fana var det også et kongelig kapell med hospital. I Tønsberg var hospitalkirken et kongelig kapell (Stefanuskirken).⁸ I Trondheim var det to kirker i Magnus den godes kongsgård (Olavskirken og Gregoriuskirken).⁹ Der var det ikke noe kongelig kapell knyttet til byens hospital, men kongen ga tomte til hospitalet.¹⁰ På Avaldsnes var det et kongelig kapell (Olavskirken) på en kongsgård, men her var det ikke noe hospital. I flere byer var altså kongelige kapeller knyttet til hospitaler, og til kongsgårder. Kombinasjonen hospital og kongsgård er derimot ikke så lett å finne.

Sancti Petri de Saurbæ

16. august 1247 slo kardinal Vilhelm fast at kirken hadde patronatsretten på alle kirker og kapeller i Norge, unntatt tre ikke navngitte kapeller. Dronning Margrete Skuledatter og hennes sønner hadde patronatsretten for de tre kapellene så lenge de levde, men så skulle biskopen av Stavanger overta.¹¹ Magnus Lagabøte kan så ha arvet dem av sin mor.¹² Sverre Bagge mente¹³ at det kunne være Sørbøkirken på Rennesøy, Laurentiuskirken på Lista og Laurentiuskirken i Egersund. Siden Peterskirken i Stavanger omtales som kongens odelskirke om lag 1270, mente Knut Helle¹⁴ det var mulig at den ene var Peterskirken i Stavanger. Olavskirken på Avaldsnes ble ikke påbegynt før om lag 1250, og kan neppe ha vært blant dem. Laurentiuskirken i Egersund vet vi ikke nok om til å kunne datere. Laurentiuskirken på Lista¹⁵ og Sørbø kirke¹⁶ kan være fra 1100-tallet.

I 1308 opprettet paven en ordning med 14 kongelige kapeller, som i en viss grad var uavhengig av biskopene.¹⁷ Selv om paven skrev at kapellene ble opprettet av kong Håkon Magnusson, hans far og hans farfar, var flere av kirkene eldre.¹⁸ Blant kirkene var "*sancti Petri de Saurbe*"¹⁹ – Peterskirken på Saurbø, som kan ha vært Sørbøkirken på Rennesøy eller Peterskirken i Stavanger. Argumentene for Sørbø på Rennesøy var at Saurbe kan tolkes som Sørbø. Vi har likevel ingen kilder som sier at dette var en Peterskirke. Vi hadde derimot en Peterskirke i Stavanger, men Saurbe er et ukjent stedsnavn. Kirken på Sørbø ble i 1515 omtalt som Søderby og Sødherby²⁰, som avviker mye fra skriveformen fra 1308.

I lista for tienden til paven fra 1327 finner vi *Saubuer* kirke²¹, som trolig er det samme som Saurbe. Kirken er listet mellom kirkene på Avaldsnes og *Thiorum*, der den siste trolig er Tjora på Sola. Både Sørbø kirke og Peterskirken kan falle naturlig i en opplisting mellom disse. Navnet Saurbø ble også brukt i et dokument fra 1328,²² da fru Cecilia Isaksdatter var på Saurbø. Vitnene til

Stavangers middelaldergeografi

dokumentet ser ut til å være fra Ryfylke, så det er overvekt av sannsynlighet for at bryllupet på Saurbø også var der, men en kan likevel ikke helt utelukke at det var i Stavanger. Navnet Sørbø på Rennesøy uttales som "sorrbe".²³ Det er også en indikasjon på at middelalderens Saurbe kan vise til Sørbø på Rennesøy. Jeg ser da for meg at Saurbø kirke i 1308 med størst sannsynlighet var på Rennesøy, og ikke i Stavanger. Et av kapellene som omtales i 1247 kan likevel være Peterskirken i Stavanger.

Almosohus nokor austr ved Petrskirkiu sem stadrenn atte

Biskop Thorgil i Stavanger kunngjorde²⁴ i 1269 eller 1270 sin hensikt det som alt flere da kunne se, at han ville lage almissehus²⁵ noe øst ved (*nokor austr ved*) Peterskirken der "*stadrenn*" eide jord. Det var for fattige syke mennesker.²⁶ Det skulle settes opp så mange hus som presten og mennene som tjente ham, mente var rimelig. Kong Magnus Lagabøte ga bort (*lagdi þa til*) Peterskirken, sin odelskirke og biskopen ga bort eiendeler i gårder, som ble listet opp. Så ga biskopen med råd og samtykke av korbrødrene, sine to inngjerdete åkrer ved veien som går østover til bekken, der det sto hus på den andre veien (*husinn a annan veg*),²⁷ og myrer, enggard, ved og skog i Lyse, og likeledes to enggarder kjøpt av Einar Dunna og Tomas Jonsson. Blant vitnene var Arne kapellan. Dokumentet reiser en god del spørsmål om hvordan det skal tolkes, og som jeg vil drøfte nedenfor.

Hvem eide så tomta der almissehuset ble bygd? Ordet *stadrenn* kommer av *staðr*. Johan Fritzner²⁸ skrev at ordet *staðr* kan bety kirkelig stiftelse eller kloster. Gustav Storm og Ebbe Hertzberg skrev²⁹ at ordet kunne bety et hellig innviet sted, kirkelig eller annen religiøs stiftelse eller anlegg så vel som bispesete som kirke eller kloster. Anton Wilhelm Brøgger³⁰ og Knut Helle³¹ oversatte det i denne sammenhengen med biskopens grunn. Sverre Bagge³² skrev at kongen brukte ordet *staðr* om kapellene sine. Kongen oppfattet sin eiendomsrett som en full eiendomsrett til kapellet og deres eiendommer. Geir Atle Ersland tolket ordet *stadrenn* som kongens eiendom³³, men at ordet brukt om klostre eller bispeseter som institusjon ga mening i denne sammenhengen dersom åkrene hørte til biskopen³⁴. I andre dokumenter fra Stavanger der biskopen var forfatter, har forfatterne av Regesta Norvegica tolket *staðr* som biskop eller Domkirken.³⁵ I denne sammenhengen er det mulig både å tolke teksten både som biskopens grunn og som eiendommen til stiftelsen Peterskirken. Dersom biskopen skrev dokumentet ut fra Magnus Lagabøtes brev, kan ordet *stadrenn* komme derfra og bety stiftelsen Peterskirken. Skrev biskopen sitt dokument uavhengig, som virker mest sannsynlig, er det min vurdering at det er ment bispesetet.

Det er videre usannsynlig at et kongelig kapell ville ha blitt satt opp på annet enn kongens grunn. Peterskirken sto neppe på biskopens grunn, og dermed neppe der hospitalet ble bygd. Hospitalets eiendom er vist i figur 1.

Figur 1: Hospitalets eiendom på 1700-tallet, tegnet inn på Torstrups kart på 1860-tallet.³⁷ Eiendommen er vist noe forenklet på et moderne kart i figur 6. Husene med brun farge var Den kombinerte innretning. På dette området sto også hospitalet og Hospitalkirken fra 1600-tallet og til første halvdel av 1800-tallet.

Biskopen skrev at almissehuset var *noe øst ved* Peterskirken. Men hvorfor skrev han ikke bare *øst ved*? Det kan være for å markere at det ikke var helt øst eller helt ved, men kanskje i den retningen der han trolig satt på Kongsgård og skrev?

Vi har ikke bevart kongens gavebrev, så nøyaktig hva kongen ga bort vet vi ikke. Biskopens tolkning var at kongen la Peterskirken til hospitalet, som kan bety at han ga bort sin eiendomsrett til kirken og dens eiendommer. Det er nok også grunnen til at Peterskirken trolig ikke er omtalt i dokumentet fra 1308. Biskopens brev sier likevel ikke noe om overføring av kapellanen til hospitalet, og kongens rett til å utnevne kapellanen. Når Peterskirken var odel i 1269-1270, må den ha vært i kongenes eie i lang tid. Gulatingsloven som var gyldig rett, sa ikke noe presist om hvor lenge, men måtte ha gått i arv fem ganger i samme ættelinje. Etter Magnus Lagabøtes landslov (fra ca. 1275) krevde odel, at jorda hadde vært eid av tre forfedre eller i familien i minst i 60 år.³⁶

Den neste setningen i teksten er uten punktum og komma, så en må tolke hvor det er rimelig å sette disse. Hovedbudskapet skal etter forfatterne av *Regesta Norvegica* leses som *"Med samtykke frå kannikane har biskopen vidare gitt åkeren på begge sider austover til bekken, og myrar, enggard, ved og skog i Lyse, og likeeins to enggardar kjøpt av Einar Dunna og Tomas Jonsson"*.³⁸ Teksten om bekken kan leses i sammenheng med Lyse, som nok da enten er Lyse i Fos-san eller i Nedstrand. Både Brøgger og Helle tolket bekken som Skolebekken i Stavanger. Teksten leses da sammen med teksten som står et stykke lengre framme i dokumentet om Stavanger. Til støtte for at åkrene lå på bysiden av Skolebekken kan en også vise til at i 1297³⁹ skrev hertug Håkon Magnusson at han hadde gitt kannikene i Stavanger ei tomt mellom Hospitalsåkeren og gata ved St Svithuns kirkegård. Knut Helle⁴⁰ mente også at dette var området på bysiden av Skolebekken (Klubbgata). Biskopens åker var i 1297 blitt til Hospitalåkeren. Siden dette var biskopens grunn kan Peterskirken heller ikke ha vært her.

Siden hospitalet og Hospitalkirken fra 1600-tallet lå i eller ved Hospitalgata, øst for Klubbgata, har det vært vanlig å tolke teksten som at middelalderens

Stavangers middelaldergeografi

hospital og Peterskirken også lå der. Knut Helle⁴¹ tolket *"husinn a annan veg"* som hospitalhusene på den andre siden av Skolebekken. Dersom en bokstavelig har ment den andre veien, kan teksten vise til Laugmannsgata eller en ellers ukjent vei langs Skolebekken. Biskopens brev utelukker ikke at Peterskirken var vest for Skolebekken. Det kunne være upraktisk å ha hospitalet og kirken langt fra hverandre. En kan se dem for seg på hver sin side av Skolebekken, men det kan også være at det var selve kirkebygningen som ble gitt bort, og at den ble flyttet og samlokalisert med hospitalet.

Arne kapellan ble oppført som det siste navngitte vitnet i dokumentet, og var den med lavest status. Arne kan selvfølgelig ha vært kapellan ved et annet kongelige kapell⁴², men mest trolig var han kapellan i Peterskirken, og vitnet siden Peterskirken og han selv var berørt av biskopens brev.

Kongen som grunneier

Det er vanskelig å se for seg at kongens gård og hans odelskirke skulle stå et annet sted enn der kongen eide grunnen. Kongen var en betydelig grunneier i Stavanger, som vist i figurene 2 og 5. Området nord for Valberget og Steinkargata, Arnegård⁴³ og kongens allmenning⁴⁴ var i all hovedsak eid av kongen, og det er rimelig å gå ut fra at han også var det i middelalderen.

I 1567 ble det i inntektsregnskapet til kongen skilt mellom det som tilhørte kongen, og det som fra gammelt var katolsk bispegods (stigtsgods).⁴⁵ I byen Stavanger var det ikke grunn-leieinntekter fra stigtsgodset. Biskopen kan

da neppe ha eid andre deler i byen enn Kongsgård, som rett nok var noe større enn nå. En må derfor kunne gå ut fra at det som ble listet i 1567 og senere, var gammelt kongelig gods.

Grunneierne nord for Valberget

Figur 2: Innen det avmerkede området er det mulig at kongen var grunneier midt på 1200-tallet. Figuren er basert på kongens grunneie på 1700-talet (Kvitrud, 2013), og min fortolkning av utviklingen. Kongen eide også tomter utenfor dette området, men her er tatt med de som var sammenhengende. Kongens gård kan ha vært hele dette området, eller en mindre del. Jeg legger til grunn at kongens grunn var hele området, og at tunet lå på en bestemt plass. Kartgrunnlag fra Google.no.

Figur 3: Grunneiere nord for Steinkargata og Valberget på 1700-tallet.⁴⁶ Der det var mer enn en eier av en eiendom har jeg brukt den som var største eier. Der fargen er hvit, er det ikke oppgitt hvem som var grunneier. Tallene er matrikelnummer. Et tilsvarende kart for Arnegård er vist hos Kvitrud (2009). Kartgrunnlaget er fra Sigurd Rygh.⁴⁷

og Steinkargata er vist figur 3. I 1860 brant omtrent hele området nord for Steinkargata og Valberget. Mange steder ble det gravd i ruinene. En av byens aviser skrev en stund etter at det ikke var funnet noe mer spennende enn noen mynter fra 1600-tallet.⁴⁸ Siden har det heller ikke blitt gjort funn av betydning.⁴⁹ I Bergen var det et kastell ved sjøen i 1273-1274.⁵⁰ og en kongsgård på Holmen. Videre var det et kongelig kapell – Apostelkirken på Holmen tidlig på 1100-tallet.⁵¹ Plasseringen i Vågen i Bergen tilsvarer omtrent der Skansen er i Stavanger. Hypotetisk kan en se for seg at en hadde et forsvarsanlegg på Skansen med røtter tilbake til middelalderen knyttet til en kongsgård.

Det er flere forsvarsanlegg i Norge og Sverige som heter Skansen, som i Tromsø, Bergen, Tønsberg og Trondheim. Det er likevel vanskelig å datere dem. Ordet Skansen er ikke brukt i dokumenter i *Diplomatarium Norvegicum*, som går fram til ca. 1570. I Tromsø er det dateringer på Skansen etter menneskelig aktivitet fra middelalderen,⁵² men det daterer ikke anlegget. Steder som omtales som Skansen finnes i svenske kilder i store deler av 1500-tallet, men ikke i eldre kilder.

Vi vet heller ikke når Skansen i Stavanger ble bygget. I 1622 ble det vedtatt at blokkhuset på Kuholmen skulle gjenoppbygges.⁵³ Trolig brant blokkhuset i 1618. Stavanger by eide grunnen på Skansen på 1700-tallet, men i middelalderen var ikke byene selvstendig institusjoner som kunne eie grunn.⁵⁴ Jeg ser for meg at Skansen ble gitt til byen, på samme måte som Eiganes ble gitt til byen som ekserserplass, men en mangler kilder som kan bekrefte det. I kongens inntektsregnskap for 1567 er det tre lister fra Stavanger; en liste for leding, en for bypenger og en for grunnleie.⁵⁵ Fra 1600-tallet vet vi at alle skattelister begynte på Kuholmen eller Skansen og sluttet på Straen. Ser en på de som betalte leding i 1567, betalte de aller fleste tidlig på lista grunnleie til kongen. Det kan tyde på at kongen var den dominerende grunneieren i området. De to første i lista over de som betalte leding, betalte likevel ikke grunnleie. Det kan derfor være at Kuholmen ble gitt bort like før 1567, og at Skansen ble bygget da. Ut fra en samlet vurdering

Stavangers middelaldergeografi

ser jeg bort fra at tunet på kongens gård lå på Skansen, og også at det lå nord for Valberget og Steinkargata. Vi må altså lete etter tunet på kongens gård nærmere Hospitalet.

I 1233 var det en egen lagmann i Rogaland. I 1322 møtte lagtinget på Avaldsnes. Knut Helle skrev at lagmannen flyttet fra Avaldsnes til Stavanger, senest i 1351.⁵⁶ I Trondheim⁵⁷ og Bergen⁵⁸ ble kongsgårdene brukt som rettslokale. 26.2.1404⁵⁹ ble et dokument skrevet i setestuen på Arnegård. 15.1.1462⁶⁰ avsa lagmannen en dom under "et stevne" i setestuen på Arnegård. Setestua var trolig en stor stue hvor det var høvelig å ha rettsmøter. 18. og 19. 6.1472⁶¹ samt 21.6.1479⁶² ble det avholdt lagrett på Arnegård under ledelse av lagmannen. Det ikke urimelig at lagmennene ble tildelt Arnegård som embetsgård. Men hva ble Arnegård brukt til tidligere?

Ut fra plasseringen, anser jeg Arnegård, jamfør figur 6, som den mest sannsynlige plasseringen av tunet på kongens gård. Arnegård strakte seg fra sjøen i Østervåg til Kirkegata, i hovedsak avgrenset mellom Steinkargata og Sørsgata.⁶³ Tunet kan ha vært nær Arneageren. Tunet på gårder i skråninger var ofte plassert høyt opp. Gjødsele fra husene kunne da enkelt fraktes ned til åkrene som gjerne lå like nedenfor husene. Dersom Arneageren var åker i middelalderen, kan vi se for oss gårdstunet mellom Arneageren og

Kirkegata eller mellom Arneageren og Domkirkeplassen, siden det ikke er noen kjente middelalderfunn fra Sølvberget.⁶⁴

Plasseringen av Peterskirken i 1269

I 1269-1270 var hospitalet "noe øst ved" Peterskirken. Siden kongen ikke eide noe øst for Skolebekken, er det naturlig å lete etter Peterskirken på kongens eiendommer. Vi har ikke skriftlige kilder som kan hjelpe oss, og

Figur 4: Funnsteder nord for Domkirkeplassen som er omtalt i teksten. Sørsgata 13 er anmerket på kartet som 1, Laugmannsgata 2 er 2, Laugmannsgata 7 er 3, Wieseheggen er 4, Prostebakken er 5, Rolfsen er 6, Kirkegata 15 er 7 og mellom Prostebakken og Domkirkeplassen er 8. Kartgrunnlag fra google.no.

Figur 5: Hode-
skallene funnet
ved Søre-gata 13
i 1947.⁷⁶

må se etter hjelp i funnmaterialet. Funnene er få og i noen grad usikre. Funnstedene jeg kjenner og som kan være til hjelp er nummerert i figur 4, som:

1. I 1947 ble det funnet to menneskekranier i Søre-gata 13 (dagens Nescafé).⁶⁵ De lå like under trappa på huset, de var brune og mørke, og manglet underkjever. Dette funnet mente Arnvid Lillehammer⁶⁶ var i fyllmasser og ikke hadde ligget der opprinnelig.
2. I 1927 ble det funnet knokler som kan ha vært fra menneskeskjeletter 1,5m under bakken på gårdsplassen i Laugmannsgata 2 (foran inngangen til dagens Havanna Magasinet).⁶⁷ Liknende funn var også gjort tidligere.
3. Ved gravingen i Laugmannsgata 7 (dagens Jack & Jones) i 2006 fant Catharina Lorvik: "*.. skjelettrest, som i følge ostolog ikke kunne utelukkes å være fra menneske*".⁶⁸ Ved gravingen i 2006 fant Stan Reed fragmenter av kleberstein i Laugmannsgata 7.⁶⁹ Videre ble det funnet en gammel mur med steinheller en god meter under bakken som gikk i retning sørøst-nordvest, og steinheller til et golv. De ble ikke gravd fram.⁷⁰ Grunnmuren samsvarte ikke med dagens eiendomsgrenser, men ble av Reed vurdert skjønnsmessig å være fra etter reformasjonen.
4. Anders Bærheim skrev at da Anton Pedersen bygde sin store murbygning i Wiese-hagen ved Hospitalgata, skal det ha vært funnet en del tilhogde (?) klebersteiner, uten at Bærheim hadde sett dem.⁷¹ Denne eiendommen lå like nedenfor Laugmannsgata 7.
5. Ved gravning i Prostebakken (Skagen 9 – matrikelnummer 439) i grensen med Urgata 8 (matrikelnummer 420), ble det i 1902 funnet to kister ved siden av hverandre med menneskebein. Kistene var under skorsteinen, og lå delvis under en mur som støtte til Urgata 8. Det skal ha blitt funnet beinrester samme sted tidligere.⁷² Stavanger Amtstidende legger også til at det tidligere skal ha stått en kirke eller kapell på Skagen. Stavanger Aftenblad mente at det her hadde vært en kirkegård, og at likrestene etter

Stavangers middelaldergeografi

hvert var blitt fjernet. Vestlandsposten mente at det formodentlig hadde vært en gammel gravplass.

6. En gang etter 1840 gravde Claudius Jacob Schive opp menneskebein dypt nede i bakken under Kirkegata 11 (Rolfsen).⁷³
7. Der Capone nå har sin butikk i Kirkegaten 15, ble det ved graving i 1855 eller 1856 funnet kanthjørnet av en gammel mur.⁷⁴ Den lå noe tilbake for gaten. På 1860-tallet så Claudius Jacob Schive for seg det som en kirke, og en kirkegård som gikk sørover til Kirkegata 11 (Rolfsen) og videre inn mot Arneageren. Vi vet ikke hvorfor Schive mente at det var en kirke, men det kan være hans tolkning i sammenheng med skjelettene i Kirkegata 11. Det kan selvfølgelig også ha vært mer, muren kan ha vært i øst-vest-retning og hatt andre karakteristika.
8. Christian Henriksen skrev i 1908 at det var funnet mange menneskebein i området fra Domkirken "henimot" Prostebakken da man skulle legge kloakk og opparbeide gater.⁷⁵

Det er naturlig å se på funnene som mulige plasseringer av Peterskirken. Arnegård kan ha blitt opprettet på den gamle kongsgården, som en kapellangård. Siden den het Arnegård er det ikke urimelig å se på den som embetsgården for Arne kapellan, som var vitne ved opprettelsen av Hospitalet ca. 1270. Anton Wilhelm Brøgger⁷⁷ mente at Arne var den samme som den senere biskop Arne i Stavanger, men det er uvisst.

Ser en på de andre kongelige kapellene, ble godset til Avaldsnes kirke lagt til kommunsgodset og så som underhold for biskopen.⁷⁸ Godset til Fana kirke ble trolig lagt til lesemesteren i Bergen.⁷⁹ Apostelkirkens gods ble fordelt til verdslige formål.⁸⁰ Godset til Stefanushospitalet i Tønsberg med kongelig kapell ga kongen som forlening til en av sine betrodde menn før reformasjonen.⁸¹ En tilsvarende omfordeling ser jeg også for meg i Stavanger. Peterskirken og hospitalet ble trolig nedlagt i andre halvdel av 1300-tallet, og Arnegård ble en gård for lagmennene ca. 1400.

For meg virker det som rimelig at Peterskirken sto nær Laugmannsgata i det minste fram til ca. 1270. Hospitalet kan ha blitt bygd øst for Skolebekken der den var på 1600-tallet, men også på bysiden av Skolebekken. Peterskirken kan så ha blitt flyttet til Hospitalet, eller bare blitt tilknyttet Hospitalet. Siden en har navnene Pedersgjerdet og Pedersdalen øst for Skolebekken kan det være en indikasjon på at kirken fysisk ble flyttet. Vi har ikke kilder som omtaler Hospitalet som Petershospitalet, men det var vanlig at de hadde navn som knyttet dem mot hospitalkirkens helgen. Siden hospitalet var tilknyttet Peterskirken, ville det være naturlig å bruke navnet Petershospitalet. Vi ser også at Peters navn var knyttet til hospitalet i England - St. Peter's Hospital.⁸² Hadde Pedersgjerdet og Pedersdalen navnene sine etter Petershospitalet eller Peterskirken? Jeg kan ikke se at vi har tilstrekkelig med kilder til å konkludere,

men det ville vært mest naturlig om det var knyttet til kirken. Anders Bærheim tegnet inn navnet Pedersgjerdet på begge sider av Skolebekken⁸³, men jeg vet ikke om han hadde kilder for det. Det er ikke umulig at Hospitalets eiendom opprinnelig også omfattet Pedersgjerdet og Pedersdalen, og at biskopen og korbrødrene overtok området igjen ca. 1400. I 1608 var Pedersgjerdet eid av biskopen og flere kirkelige institusjoner i byen.⁸⁴

Det er også funn av graver nær krysset av Kirkegata og Prostebakken. En kan ikke utelukke at Peterskirken var der, men det er mer naturlig å se det i sammenheng med Martinskirken.⁸⁵

Dokumentet som ble skrevet på kongens gård 3.2.1306,⁸⁶ sa ikke noe om hvor kongens gård var. Kongens merkesmann og sysselmann Ogmund Sigurdsson (i Hesbø), Ingemund på Skjervheim og Bjørn klerk Toresson vitnet at presten Håkon Halldorsson og Reidar Blodmor ble enige om å legge tvisten mellom seg fram for lagmannen. Knut Helle⁸⁷ mente at en her brukte en eldre, men ikke lenger korrekt kongsgårdsbetegnelse. Min vurdering er at møtet kan ha vært på Arnegård hos Bjørn klerk Toresson, og at han var kapellan i Peterskirken. Kongens faste skrivere i kongebrev fra ca. 1250-1350, ble kalt klerker eller notarer.⁸⁸ Bjørn klerk Toresson vet vi fra senere kilder var prest. I så fall hadde kapellanen fortsatt oppgaver for kongen, selv om Peterskirken var overført til hospitalstiftelsen. Om Peterskirken var nær Laugmannsgata, var neppe tunet på kongens gård langt unna.

Kan Peterskirken ha vært soknekirke? Det var en prest til hver hospitalkirke i Bergen. Prestene var ikke prester for et sokn, men utøvde likevel sokneretter dels på Stranden, Vågsbotn og for tyskerne ved kongens gård, noe som forårsaket en strid med biskopen.⁸⁹ I en stor del av dette området var kongen grunneier.⁹⁰ Olavskirken på Avaldsnes var soknekirke, og et kongelig kapell.⁹¹ Peterskirken i Stavanger kan ha vært soknekirke for kongens gård, men det er usikkert.

Andre muligheter for plasseringen av kongens gård

Deler av kongens allmenning ga hertug Håkon Magnusson i 1297 til kannikene i Stavanger som bolig.⁹² En del kan ha blitt brukt til skolen.⁹³ I 1572 ble resten av området lagt til den nye bispegården på Domkirkeplassen (Sankt Annas gård).⁹⁴ I Gulatingsloven sto det blant annet om allmenningen: «*Hver skal ha sin allmenning som han fra gammelt har hatt den. Men om der bygges i allmenningen, da eier kongen det.*» Kongen ble grunneier av det som ble bebygd i allmenningene.⁹⁵ Det er ulike oppfatninger av om det betydde at han faktisk eide området, eller hadde en mer begrenset rett. Tunet på kongens gård har neppe stått i allmenningen.

I 1607⁹⁶ ble det opplyst at den gamle bispegården (Kongsgård) hadde vært kongsgård tidligere. Det er usikkert hvor mye vi kan legge i utsagnene og når det i tilfelle var. Det kan være at en viste til bare noen få år tidligere. 10.8.1571

Stavangers middelaldergeografi

Figur 6: Kongens gård med oppdelinger, hospitalets eiendom og kongens allmenning. De røde grensene angir hvordan kongens gård (jmfør figur 2) ble delt opp. Kartgrunnlag fra Google.no.

skrev kongen til Henrik Brokkenhus på "vår gård" og "kongelige majestets gård" – det vil si kongens gård i Stavanger.⁹⁷ Som neppe betydde noe annet enn Kongsgård. I mellomtiden hadde lagmannen Jakop Jørgensen hatt Kongsgård, som privat bolig.

Bispegården er omtalt første gang i 1297.⁹⁸ Anton Wilhelm Brøgger⁹⁹ mente at Kongsgård ble påbegynt av biskop Reinald (død 1135) og underforstått hele tiden vært bispegård. Jan Hendrich

Lexow¹⁰⁰ argumenterte i 1960 for at Kongsgård opprinnelig hadde vært kongsgård fram til bybrannen i 1271-1272, og at biskopen hadde Olavsklosteret som sitt bosted. Han argumenterer med at da kong Magnus Lagabøte var i Stavanger i 1260-1261 og 1263 bodde han trolig på Kongsgård.¹⁰¹ Videre at bygningen har mange likheter med bygningene på Utstein før det ble et kloster, og som Magnus Lagabøte var byggherre for. Knut Helle¹⁰² mente at det ikke var tilstrekkelige argumenter for at det hadde vært kongsgård tidligere. Eldbjørg Haug¹⁰³ viste til at ca. 1233¹⁰⁴ skrev kong Håkon Håkonsson et privilegiebrev til biskopen i Stavanger. Det ble vist til gaven kong Magnus i sin tid ga til biskopen, nemlig hele "*bæen sialvan Stafangr*". Ordet "*bæen*" eller *bøen* er i denne sammenhengen tolket både som by og gård. Eldbjørg Haug¹⁰⁵ mente at Stavanger (Kongsgård) var et kongelig administrasjonssenter omkring år 1100, og at Stavanger (Kongsgård) var en hovedgård med et underliggende gods kompleks. Knut Helle¹⁰⁶ mente at *bæen* var byen. Geir Atle Erslund¹⁰⁷ mente at ordet *bæen* kunne være en oversettelse fra et forelegg på latin av ordet *uillam*, som betyr by eller landsby. Etter mitt skjønn er det klar overvekt av sannsynlighet for at Kongsgård ikke var kongens gård på 1200-tallet eller i 1306.

I Bergen var kongsgården opprinnelig på Alrekstad (Årstad) utenfor bykjernen, i Tønsberg på Sem hovedgård og i Trondheim på Lade. Det var derfor ikke uvanlig at kongsgårder lå i nærheten av byene. Men etter hvert ble byene administrasjonssentra, og det ble naturlig å ha kongsgårdene der.¹⁰⁸ Dokumentet fra 1306 sier også at kongens gård var i Stavanger. Jeg ser derfor bort fra muligheten av at kongens gård, var utenfor dagens sentrum.

Dersom en så for seg at ordet *stadrenn* i dokumentet fra 1269-1270 betydde

Arne Kvitrud

Peterskirkens eiendom, var Peterskirken trolig på østsiden av Skolebekken. I så fall burde tunet på kongens gård vært i nærheten. Det er ikke noe som tilsier at kongen eide noe øst for Skolebekken. Pedersgjerdet burde i så fall også ha vært i kongelig eie på 1600-tallet, etter at hospitalet og Peterskirken ble nedlagt. Men det var det ikke. En kommer også i konflikt med dokumentet fra 1306, som sa at kongens gård var i Stavanger. Jeg anser denne plasseringen som usannsynlig.

Sammendrag

Jeg ser for meg at Peterskirken ble bygd nær tunet på kongens gård før år 1200. Det er ikke usannsynlig at det var en av de kirkene dronning Margrete Skulesdatter hadde patronatsretten til i 1247. Min tolkning er at tunet på kongens gård og Peterskirken kan ha vært et sted mellom Kirkegata og Laugmannsgata.

Omkring 1269-1270 ble hospitalet opprettet på biskopens grunn. Peterskirken ble lagt til Hospitalstiftelsen, men kongen beholdt noen av sine retter. Jeg ser for meg at Peterskirken ble flyttet etter bybrannen i 1271-1272, til østsiden av Skolebekken. Kapellanen har trolig omtrent på samme tid disponert en del av kongens gård, men som kongen hadde eiendomsretten til. Kapellanens gård fikk senere navnet Arnegård etter kapellanen Arne. Når kongens gård omtales i 1306 var det trolig et gammelt og lite brukt navn.

Omkring år 1350 ble lagmannssetet flyttet til Stavanger. Peterskirken og hospitalet ble trolig nedlagt i andre halvdel av 1300-tallet. Så har Arnegård en gang mellom 1392 og 1404 blitt embetsgård for lagmennene. Arnegård omtales første gang med det navnet i 1404.

Da hospitalet igjen ble opprettet midt på 1500-tallet, disponerte stiftelsen over flere av eiendommene den fikk av biskopen omkring 1270. Hospitalkirken ble trolig bygd omkring 1610, men neppe der Peterskirken sto før 1270. Kuholmen ble overlatt til byen, som bygde festningsverket på Skansen. Deler av kongens allmenning ble i 1297 overlatt til korbødrene, og i 1572 ble resten lagt til Sankt Annas gård.

Forkortelser

DN = Diplomatarium Norvegicum; **DRA** = Danske Rigsarkiv; **KLNM** = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder; **NRA** = Riksarkivet i Oslo; **NLR** = Norske lensregnskapsbøker; **NRR** = Norsk Riksregistrarer; **PA** = Privatarkiv; **RN** = Regesta Norvegica; **SAS** = Statsarkivet i Stavanger.

Referanser

Bagge, Sverre: *Den kongelige kapellgeistlighet 1150-1319*, Universitetsforlaget, 1976.
Bjørkvik, Halvard: *Dei kongelege kapella. Framveksten og økonomisk grunnlag*.
Bergen historiske forenings skrifter 69/70, 1970, side 54-82.

Stavangers middelaldergeografi

- Blom, Grete Authén: *Trondheims historie 997-1997*, Universitetsforlaget, 1997.
- Brandrud, Andreas: *Stavanger domkapitels protokoll: 1571-1630*, utgivet for Det norske historiske kildeskriftfond, Christiania, 1901.
- Brøgger, A. W: *Stavangers historie i middelalderen*. Stavanger, 1915.
- Bærheim, Anders: *Stavanger gamle byanlegg*. Stavangeren 10.5.1930. *Jeg har også brukt kartet herfra i større format som jeg har fått av Morten Bærheim*.
- Bærheim, Anders: *Rundt Syllbergjet*, Stavanger Aftenblad, 10.12.1949.
- Christie, Håkon: *Sørbo kirke restaureres*, Fedrane kyrkje i Rogaland, 1964.
- Daae, Ludvig: *Om Stavanger Stift i Middelalderen*. Historisk tidsskrift, bd. 3V, 1899.
- Elgvin, Johannes: *En by i kamp, Stavanger bys historie, 1536-1814*. Stavanger, 1956.
- Erichsen, A. E.: *Samlinger til Stavangers historie*, bd. I. Stavanger, 1903.
- Ersland, Geir Atle og Arne Solli: *Stavanger bys historie, bind 1. Bispeby og borgarby – frå opphavet til 1815*, Stavanger, 2012.
- Fritzner, Johan: *Ordbog over det gamle norske Sprog*, bind 3, utgave fra 1954.
- Haug, Eldbjørg (redaktør): *Utstein kloster – og Klosterøyas historie*. Rennesøy: Stiftelsen Utstein kloster, 2005.
- Helle, Knut. *Stavanger fra våg til by*. Stavanger, 1975.
- Helle, Knut: *Bergen bys historie*. Bergen, 1982.
- Helle, Knut: *Da Rogaland var Rygjafylket*, i *Fra Vistehola til Ekofisk*, bd. 1, 1987.
- Helle, Knut: *Olavskirken 1250-1350*, i *Kongskyrkja ved Norvegen*, Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år, 1999.
- Henriksen, C(hristian): *Stavanger i svundne dager*. Stavanger: Dreyer forlag, utgave 1975.
- Johnsen, Arne Odd: *Tønsberg gjennom tidene*, Oslo, 1971.
- Kvitrud, Arne: *Arnegård i Stavanger*, Ætt og heim, 2009.
- Kvitrud, Arne: *Stavangers middelaldergeografi fra St. Annas bro til Korbrødregården*, Stavanger Museums årbok, 2011.
- Kvitrud, Arne: *Huseiere og skatteyttere i Stavanger på 1701-1807*, Stavanger, 2013 - <http://home.online.no/~akvitrud/Huseiere.htm>. Besøkt 13.4.2013.
- Lexow, Jan Hendrich: *Kongsgård*, Stavanger Museums årbok, 1960.
- Lillehammer, Arnvid: *Rapport om forprosjektet mellomalderbyen Stavanger. Spørsmål om grunnlegginga av Stavanger by*. Arkeologisk Museum i Stavanger, 2000.
- Lindanger, Birger og Jørg Eirik Waula: *Rennesøy: gard og ætt*, band 1, 1993.
- Lorvik, Katharina: *Laugmannsgate 7, Stavanger*, Rapport Arkeologiske utgravninger Bergen 18/2007, NIKU, 2007.
- Munch, P.A.: *Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagböger, førte under Tiende-Oprævnningen i Norden 1282-1334 / udgivne efter Offentlig Foranstaltning; med et Anhang af Diplomer*, Christiania, 1864.
- Reed, Stan: *Innberetning om arkeologisk befarung ved Laugmannsgaten 7*, Gnr/ Bnr 55/1657, Stavanger kommune, Rogaland fylke, NIKU, 2006.
- Robberstad, Knut: *Odelsrett*, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bind XII, 1967.

Arne Kvitrud

Rygh, Sigurd: *Grundeleie-forhold i indre deler av Stavanger 1600-1850*. Stavanger, 1974.

Storm, Gustav og Ebbe Hertzberg: *Norges gamle love indtil 1387*, bd. 5, Christiania, 1895.

Stylegar, Frans Arne: *Sancti Laurentis de Lista : Et kongelig kapell på Huseby*, Årsskrift / Agder historielag, nr 72 1996, side 30-36.

Vågslid, Eivind: *Norske skriverar i Millomalderen*, Stord, 1989.

Noter

- ¹ Bjørkvik, 1970, side 46.
- ² Helle, 1975, side 121.
- ³ Bagge, 1976, side 97.
- ⁴ Bagge, 1976, side 19.
- ⁵ DN I nr 114, jamfør RN 3 nr 449.
- ⁶ Helle, 1982, side 616.
- ⁷ Helle, 1982, side 616.
- ⁸ Johnsen, 1971, side 63.
- ⁹ Blom, 1997, side 240. Det hadde også vært en Klementkirke i den eldste kongsgården.
- ¹⁰ Blom, 1997, side 172.
- ¹¹ DN VIII nr 6 og RN 1 nr 779 av 16. august 1247. Dokumentet er også trykt i Norges gamle love, bind 1, side 449ff. Se oversettelsen hos Helle (1999, side 54).
- ¹² Helle, 1999, side 55-56.
- ¹³ Bagge, 1976, side 173, uten begrunnelse.
- ¹⁴ Helle, 1999, side 56.
- ¹⁵ Stylegar, 1996, side 32.
- ¹⁶ Christie, 1964, side 41ff.
- ¹⁷ DN I nr 113, jamfør RN 3 nr 448.
- ¹⁸ Bjørkvik, 1970, side 47.
- ¹⁹ DN I nr 113 av 5.2.1308, jamfør RN 3 nr 448. Nesten den samme skrivemåten (Saurbæ) brukes også i DN I nr 114 av samme dato, om avlatsprivilegiene. Dokumentet er også trykt i Norges gamle Love, bind IV side 364-365. Det er i oversettelse hos Helle, 1999, side 77.
- ²⁰ DN VII nr 540. Abbeden på Utstein fortalte da at kongen hadde gitt "Søderby" kirke til Utstein kloster. Dette er tolket som Sørbø kirke på Rennesøy.
- ²¹ Munch, 1864, side 25. "*ecclesia de Saubuer. iij. marc. cum dimidia parue pecunie*" - Saubuer kirke tre mark med lite penger.
- ²² DN IV nr 174 - "*voro mer j hia j Saurbø*" - jamfør RN 4 nr 567. Dokumentet er trolig skrevet av Odd prest på Hausken (Vågslid, 1989, side 156).
- ²³ Lindanger og Waula, 1993, side 234. Etter Oluf Rygh uttales navnet som "sø'rrbø", men mine informanter fra Rennesøy mente også at Sorrebe var rett.
- ²⁴ DN X nr 4, med omdatering i RN 2 nr 88 og 89, samt oversettelsen hos Brøgger (1915, s. 48-49) og sammen-draget hos Helle (1975, s. 119-121) med noen forskjeller. Helle mente at Brøggers oversettelse hadde flere feil.
- ²⁵ Almissehus var nok synonymt med hospital.
- ²⁶ "*mænn*" - som er mennesker. Når det bare var menn, ble det presisert ekstra.
- ²⁷ ... *vara akrenn tvæim vegium at gotunni sem austr gængr til bækkjarins þar sem nu standa husinn a annan veg oc myrar engju gardenn vid oc scog heimilan i Lysi heima ser til þarfvænda oc sva til husanar a iordum þeim er til liggia...*
- ²⁸ Fritzner, 1954, side 521.
- ²⁹ Storm og Hertzberg, 1895, side 601.
- ³⁰ Brøgger, 1915, side 48f.
- ³¹ Helle, 1975, side 119.
- ³² Bagge, 1976, side 134 med flere henvisning til DN.
- ³³ Erslund i Erslund og Solli, 2012, side 97.
- ³⁴ Erslund i Erslund og Solli, 2012, side 113.

Stavangers middelaldergeografi

- ³⁵ DN IV nr 169, DN IV nr 505 og DN IV nr 512. I alle disse dokumentene har forfatterne av Regesta Norvegica (henholdsvis RN 4 nr 463, RN 7 nr 660 og RN 7 nr 781) tolket ordene som biskopen eller domkirken.
- ³⁶ Robberstad, 1967, spalte 493ff.
- ³⁷ Torstrup K. F. Detaljkart over Stavanger: 22 plater oppmålt i årene 1863 - 1867. Byarkivet i Stavanger. Utsnitt av plate (kart) 12 og 13 er satt sammen.
- ³⁸ RN 2 nr. 89.
- ³⁹ DN III nr 41 – "*fra gardenom uid spitals akren fram till gotunnar uid Suithuns kirkiu garð*", jf. omdateringen i RN 2 nr 865.
- ⁴⁰ Helle, 1975, side 121.
- ⁴¹ Helle, 1975, side 121.
- ⁴² Bagge, 1976, side 17 og 60f drøfter funksjonene til kapellanene ved de kongelige kapellene.
- ⁴³ Kvitrud, 2009, side 13 – se også figur 6.
- ⁴⁴ Kvitrud, 2011, side 79ff. Kongens allmenning var mellom Hospitalgata og Kongsgata, se også figur 6.
- ⁴⁵ NLR IV, side 25.
- ⁴⁶ Kvitrud, 2013.
- ⁴⁷ Rygh, 1974.
- ⁴⁸ Stavangeren 19.12.1860.
- ⁴⁹ Lillehammer, 2000, og fra min egen leting i aviser og arkivene til Arkeologisk Museum.
- ⁵⁰ Helle, 1982, side 549.
- ⁵¹ Helle, 1982, side 149.
- ⁵² Wikipedia: Skansen (Tromsø), besøkt 21.10.2012.
- ⁵³ Erichsen, 1903, side 100.
- ⁵⁴ Ersland i Ersland og Solli, 2012, side 121.
- ⁵⁵ NLR IV side 25.
- ⁵⁶ Helle, 1975, side 186 og Helle, 1987, side 94-95.
- ⁵⁷ Blom, 1997, side 289.
- ⁵⁸ Helle, 1982, side 569.
- ⁵⁹ DN II nr 578.
- ⁶⁰ DN IV nr 952.
- ⁶¹ DN XVIII nr 94 og DN IV nr 972.
- ⁶² DN IX 377.
- ⁶³ Kvitrud, 2009, side 9ff.
- ⁶⁴ Det eneste jeg kjenner til er Anders Bærheim (1949) som forteller at det på Sølvberget ble funnet gropesteiner før Kulturhuset ble bygget. Gropene var under noen hus som ble revet, og de ble ødelagt under sprengningsarbeidene. Gropesteiner er vanskelige å datere dersom de ikke kan kobles mot noe annet. De blir ofte datert tilbake til bronsealderen, men gropesteiner i Vangsnes dateres til middelalderen og gropesteiner i Luster til 1800-tallet.
- ⁶⁵ Stavanger Aftenblad: *Rester av hodeskaller funnet under graving i Sørøgata. Ble de gravlagt under svartedøden i Martinskirkens kirkegård?* 12.6.1947, side 1 og 6, og Stavangeren: *Arbeiderne fant to kranier på Arnageren, skriver seg fra en gammel kirkegård*, 12.6.1947, jamfør Lillehammer, 2000, side 21.
- ⁶⁶ Lillehammer, 2000, side 21, nummer 30 - "*Då desse massane etter alt å døma var fyllmasse, er det lite rimeleg at skallane vart funne in situ*".
- ⁶⁷ Stavanger Aftenblad: *Rester fra den gamle kirkegård*. 7.10.1927.
- ⁶⁸ Lorvik, 2007, side 9.
- ⁶⁹ Lorvik, 2007, side 7, 10 og 14.
- ⁷⁰ Reed, 2006 og Lorvik, 2007.
- ⁷¹ Bærheim PA 1, IX, bok V, SAS.
- ⁷² Stavanger avis: *Fundne menneskeben. Gammel kirkegard?* 3.9.1902, Stavanger Amtstidende: *Ligkistefund*, 3.9.1902, Stavanger Aftenblad: *Ved udgravning*, 3.9.1902. Vestlandsposten: *Ved udgravning*, 3.9.1902.
- ⁷³ Erichsen, PA 110 Stavanger byarkiv, pakke 23, side 20, jamfør også Daae, 1899, side 285 og Brøgger, 1915, side 264, note 23. Erichsen skrev en gang mellom 1861 og 1866 at det var hos baker Egenes og at funnet ble gjort for "en del" år siden. Baker Peder Enoksen Egenes overtok Kirkegata 11 med matrikelnummer 394 (dagens Rolfsenbygg) i 1838 (i henhold til SAS, Panteregister) og hadde den også ved folketellingen i 1865. I tillegg eide Peder Egenes også Kirkegata 7 (matrikelnummer 404) i perioden 1849-1855. Men ut fra slik det er skrevet får en gå ut fra at det var ment der baker Egenes bodde da teksten ble skrevet (1861-1866). Schive kom til Stavanger i 1840. Stavanger Amtstidende skrev 14.1.1844 om en mindre brann hos

Arne Kvitrud

- baker Egenes, men om brannen var foranledningen til gravingen er uvisst.
- ⁷⁴ Erichsen, PA 110 Stavanger byarkiv, pakke 23, side 20, jamfør også Daae, 1899, side 285 og Brøgger, 1915, side 264, note 23. Erichsen skriver at det var "ved" apoteket (i Kirkegata 19, matrikelnummer 398) og kjøpmann Furst (Paul Fürst i Kirkegata 15 matrikelnummer 396). Siden Schiwe mente kirken var på Fürsts grunn kan selve murhjørnet vært her eller muren gått i retning Kirkegata 19.
- ⁷⁵ Henriksen, 1975, side 59.
- ⁷⁶ Stavanger Aftenblad: *Rester av hodeskaller funnet under gravning i Søragata. Ble de gravlagt under svartedøden i Martinskirken kirkegård?* 12.6.1947, side 1. Fotografens navn er ikke oppgitt. Ved henvendelse til Stavanger Aftenblad sa de at det ikke var nødvendig å innhente tillatelse fra dem til å bruke bildet. Aftenbladet hadde bare oppbevart bildeoriginaler fra 1960-tallet og senere.
- ⁷⁷ Brøgger, 1915, side 49 note 10.
- ⁷⁸ Bjørkvik, 1970, side 53-54.
- ⁷⁹ Bjørkvik, 1970, side 54.
- ⁸⁰ Bjørkvik, 1970, side 67.
- ⁸¹ Johnsen, 1971, side 63
- ⁸² <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1034415/pdf/medhist00181-0021.pdf>, <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=37927> og <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=40077&strquery=HOSPITAL OF ST. PETER>. Besøkt 11.4.2013.
- ⁸³ Bærheim 1930.
- ⁸⁴ Brandrud 1901, side 180.
- ⁸⁵ Wikipedia; Martinskirken. Besøkt 14.4.2013.
- ⁸⁶ 3.2.1306 (DN II 80): "*warom ver hia j konongs garde j Stawangre*", jamfør RN 3 nr. 316. Dokumentet ble skrevet av Bjørn klerk Toreson (Vågslid, 1989, side 66).
- ⁸⁷ Helle, 1975, side 92.
- ⁸⁸ Helle, 1999, side 83.
- ⁸⁹ Helle, 1982, side 584.
- ⁹⁰ Helle, 1982, side 252 og 282.
- ⁹¹ Helle, 1999, side 55-56. Kongen fikk patronatsretten i 1305 (DN I 104), og opprettet her et kollegium av prester.
- ⁹² 27. februar 1297 - DN III nr 41 jamfør omdateringen i RN 2 nr 865 - "*..til gardz austr þar sem stoua þeirra stenðr..*"
- ⁹³ Kvitrud, 2011, side 83f.
- ⁹⁴ NRA, Realistisk ordnet avdeling, Benificeret gods, 2 - jamfør Elgvin, 1956, side 53 og beskrivelsen fra 1735 i SAS, Pantebok for Stavanger 1732-1747, side 142b-143.
- ⁹⁵ Justis- og beredskapsdepartementet: NOU 2007: 14 om samisk naturbruk og rettsituasjon fra Hedmark til Troms, 2007, kap. 3.1 - <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/nouer/2007/nou-2007-14/28.html?id=584511>. Besøkt 11.3.2013.
- ⁹⁶ NRR 4 side 226 - Jørgen Kaas skulle restaurere og oppbygge den plassen "*her hos Domkirken liggende som Kongsgaarden tilforn have paastaaet*", og som lagmann Jakop Jørgensen tidligere hadde sine værelser. 19.10.1601 (NRR 3, side 645) fikk lagmannen Jakop Jørgensen en øde plass og hage med noen gamle forfalne og gjenstående stykker mur som kaltes den gamle Bispegård. Han kunne der bygge sin våning og residens. Det var uten tvil dagens Kongsgård.
- ⁹⁷ DRA, HS 1, PA, Langebæk, boks XIV, B15 og NRR 1 side 691 - "*vor Gaard udi Stavanger*" og "*pa K. Maj. Gaard udi Stavanger*".
- ⁹⁸ Helle, 1975, side 89.
- ⁹⁹ Brøgger, 1915, side 17.
- ¹⁰⁰ Lexow, 1960.
- ¹⁰¹ Helle, 1999, s. 64 skriver at kong Magnus Lagabøte oppholdt seg i Stavanger en del av sin medkongeperiode 1257-1263.
- ¹⁰² Helle, 1975, side 91-93.
- ¹⁰³ Haug, 2005, side 117 og 127.
- ¹⁰⁴ DN I nr. 51 - "*hann gaf guði oc hinum hælga Sviðuno. bæen sialvan Stafangr*".
- ¹⁰⁵ Haug, 2005, side 117 og 127.
- ¹⁰⁶ Helle, 1975, side 82-84 og Erlands (Erland og Solli, 2012, side 66ff) sammendrag av diskusjonene mellom Knut Helle og Eldbjørg Haug i Historisk Tidsskrift.
- ¹⁰⁷ Erland i Erland og Solli, 2012, side 67f.
- ¹⁰⁸ Jamfør Helle, 1982, side 544ff og Johansen, 1971, side 53.